

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Uwarunkowania tożsamości lokalnej w środowisku miejskim

Author: Gabriela Piechaczek-Ogierman

Citation style: Piechaczek-Ogierman Gabriela. (2019). Uwarunkowania tożsamości lokalnej w środowisku miejskim. "Edukacja Międzykulturowa" (nr 1 (2019), s. 157-172), doi 10.15804/em.2019.01.09

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

GABRIELA PIECHACZEK-OGIERMAN

Uwarunkowania tożsamości lokalnej w środowisku miejskim

Streszczenie: Przeobrażenia w sferze ekonomicznej, społeczno-kulturowej i politycznej w wymiarze lokalnym i globalnym składają się na złożoność uwarunkowań procesu kształtowania (się) poczucia tożsamości współczesnego człowieka. Podjęte rozważania zawierają opis profili tożsamości kulturowej badanych uczniów ze szkół średnich oraz próbę interpretacji ich wyborów tożsamościowych w odniesieniu do zastanych układów społeczno-kulturowych w miejskim środowisku lokalnym.

Słowa kluczowe: tożsamość regionalna, tożsamość lokalna, dziedzictwo kulturowe, przekaz międzypokoleniowy, „mała ojczyzna”

W warunkach tendencji globalnych regionalizm i lokalizm uznaje się jako formę indywidualizacji. Świadomość kontekstu regionalnego i lokalnego umożliwia jednostce odnajdywanie własnej indywidualności oraz określanie siebie w świecie podlegającym procesom globalizacji. „Stwarza możliwość zachowania własnej odrębności i tożsamości poszczególnym wspólnotom, grupom narodowym i regionalnym, stanowiąc antidotum na kolonizację życia społecznego” (Synak, 2000, s. 48). Poprzez kulturę rodzimą, miejscową tworzy się poczucie tożsamości związane z miejscem pochodzenia. Simone Weil pisze o zjawisku zakorzenienia jako jednej z najważniejszych potrzeb człowieka (2004). „Istota ludzka zakorzenia się poprzez rzeczywisty, czynny i naturalny udział w istnieniu jakiejś wspólnoty, która zachowuje żywe skarby przeszłości i wybiega swymi przeczuciami w przyszłość. Udział naturalny warunkują same przez się miejsce zamieszkania, urodzenie, zawód, otoczenie. Każda istota ludzka potrzebuje licznych korzeni. Całość niemal swego życia moralnego, intelektualnego, duchowego powinna ona otrzymać za pośrednictwem środowisk, do których z natury rzeczy przynależy” (tamże, s. 953). Jak podkreśla Jerzy Nikitorowicz – bez trwałego rdzenia (małej ojczyzny, ziemi rodzinnej, terytorium swojskości, przestrzennej tożsamości, pamięci historycznej) człowiek nie ma

możliwości wyraźnego określenia własnej odrębności oraz pełnego rozwoju (2002, s. 274).

Tożsamość – ujęcie definicyjne

Termin „tożsamość” stosowany jest zarówno w odniesieniu do jednostki, jak i zbiorowości. W literaturze przedmiotu wyróżnia się tożsamość – osobistą i społeczną. Tożsamość osobista związana jest z kształtowaniem struktury Ja – poznawaniem siebie, koncepcją siebie, samowiedzą, szukaniem odpowiedzi na pytanie „kim jestem?” (Jarymowicz, 2000, s. 122–125). Rozumiana jest jako „zbiór samookreśleń, za pomocą których jednostka opisuje własną osobę, różnicując pomiędzy Ja i Inni Ludzie, w kategoriach Ja–nie–Ja” (Reber, 2002, s. 767). Natomiast tożsamość społeczna jest zbiorem samookreśleń, za pomocą których jednostka opisuje własną osobę, różnicując między My a Inni Ludzie w kategoriach My–nie–My (Oni) (tamże). Mówiąc inaczej, tożsamość społeczna to tożsamość zbiorowa, oparta na przeżywanej i przyswojonej tradycji, terażniejszości i wspólnym dla grupy definiowaniu przyszłości (Szczepański, Śliz, 2017). W psychologicznej interpretacji podkreśla się, że „człowiek jest do tego stopnia istotą społeczną, że określenie własnej tożsamości staje się możliwe jedynie poprzez odniesienie własnej osoby do innych ludzi. Odniesienie takie oznacza zarówno porównywanie siebie z innymi (co prowadzi między innymi do wykształcenia się tożsamości osobistej), jak i utożsamianie siebie z jakimiś grupami (co prowadzi do wykształcenia się tożsamości społecznej)” (Jarymowicz, 2000, s. 106). Kształtowaniu się tożsamości społecznej sprzyjają różnicowania międzygrupowe, natomiast podstawę formułowania się tożsamości osobistej stanowią różnice interpersonalne (tamże, s. 123).

Specyficzną formę tożsamości społecznej, ściśle opartą na rdzeniu kulturowym, stanowi tożsamość kulturowa (Szczepański, 2006, s. 22). Tożsamość kulturowa rozumiana jest jako „względnie trwała identyfikacja pewnej grupy ludzi i pojedynczych jej członków z określonym układem kulturowym, na który składają się: zespół idei, przekonań, poglądów, z konkretnymi zwyczajami i obyczajami, z danym systemem aksjologicznym i normatywnym” (tamże, s. 21). Z kolei swoistą odmianę tożsamości społecznej (zbiorowej) oraz kulturowej – stanowi „tożsamość regionalna”, a przez analogię – jak podkreśla Marek S. Szczepański – również „tożsamość lokalna”. Wymiar lokalny i regionalny tożsamości powstaje na gruncie odwołań do terytorium

– miejsca, regionu, ich kluczowych cech oraz imponderabiliów (tamże, ss. 21–22).

W perspektywie socjologicznej istotą tożsamości regionalnej jest odwoływanie się do „małych ojczyzn”, a także poczucie więzi z grupą własną oraz mniejszy lub większy dystans wobec innych grup. W psychologicznym wymiarze tożsamość regionalna jest elementem indywidualnej identyfikacji z regionem, głównie z jego społecznością i kulturą. W wymiarze etnograficznym poczucie tożsamości regionalnej jest przywiązaniem do dziedzictwa kulturowego, rozumianego jako umiejętność odczytywania znaczeń symboli kulturowych (materialnych, niematerialnych – zwyczajowość, obyczajowość, język) (Muszyńska, 2012, ss. 26–27). Jak pisze Marek S. Szczepański: „oparta na tradycji regionalnej/lokalnej tożsamość regionalna/lokalna, odnosi się do wyraźnie zdefiniowanego i delimitowanego terytorium, regionu/miejsca, jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy nawet topograficznych, wyróżniających go pośród innych regionów /miejsc” (2006, ss. 21–22). Autor wymienia dwa typy społecznej tożsamości – emocjonalną oraz funkcjonalną. Pierwsza – przeżywana, oparta na codziennym doświadczeniu człowieka i jego związkach ze społecznością lokalną, regionalną, obejmuje komunikację i bliskość interpersonalną. Druga – mająca wymiar materialno-bytowy, związana jest z realnym funkcjonowaniem w danym środowisku (2017).

Społeczność lokalna jest zawsze częścią większej struktury – narodu, państwa. Szerszą postacią tożsamości społecznej jest tożsamość narodowa. „Tożsamość narodowa zbiorowości narodowej to jej zbiorowa samowiedza, jej samookreślenie, tworzenie obrazu własnego i cała zawartość, treść samowiedzy, a nie z zewnątrz konstruowany obraz charakteru narodu” (Kłoskowska, 1996, s. 99). Należy zauważyć, że tożsamość narodowa jest tym rodzajem identyfikacji, która w swoją istotę ma wpisaną trwałość i niezmienność. Konsekwencje jej zmiany są dla jednostki bardzo bolesne i wymagają podjęcia szczególnego wysiłku w celu zachowania poczucia wierności „samemu sobie” (Ogrodzka-Mazur, 2014, s.12–13). Tożsamość narodową tworzy bowiem „świadomość pewnej odrębności od obcych i poczucie związku z grupą swoich oraz świadomość ciągłości, historycznego trwania tej grupy i jej zbiorowej filiacji – wywodzenia się od wspólnych przodków czy przodka” (Kłoskowska, 1992, s. 134).

Wokół problematyki kształtowania się tożsamości – rozważania teoretyczne

W pracach dotyczących tożsamości autorzy podkreślają złożoność uwarunkowań kształtowania się poczucia tożsamości współczesnego człowieka, wskazując na różne mechanizmy tego procesu.

Paweł Boski w swoim modelu tożsamości narodowej, zarówno w opisie identyfikacji indywidualnej¹, jak i społecznej, wyróżnił dwa atrybuty tożsamości – kryterialny oraz korelatywny (Boski, 1992, ss. 87–94). W wymiarze tożsamości społecznej wyznacznikami kryterialnymi jest wiedza o symbolach kulturowych (fakty historyczne, wydarzenia o wadze narodowej, święta narodowe, religijne, kultura symboliczna) oraz przypisywane im znaczenie ewaluatywne, gdyż, jak podkreśla autor: „cechą istotną symbolicznej wiedzy tożsamościowej jest naddatek znaczenia osobistego, a nie poprawność faktyczna” (tamże, s. 92). Z kolei atrybuty korelatywne tożsamości społecznej odnoszą się do orientacji normatywnych i wartościujących danej kultury. Zgodnie z interpretacją autora korelatywne atrybuty tożsamości narodowej stanowią zachowania odzwierciedlające założenia normatywne i wartości danej kultury (tamże). Zatem tożsamość korelatywną tworzą nabywane w procesie socjalizacji wartości. Zdaniem autora „postulatywny związek między narodami i grupami etnicznymi jest właśnie korelatywny, a nie kryterialny, dlatego że wartości mniej rygorystycznie ograniczają swobodę zachowań niż na przykład reguły językowe bądź inne elementy dziedzictwa symbolicznego” (tamże, s. 93).

Ze względu na symbolikę historyczną naszego państwa możemy wyraźnie odczytać narodową tożsamość kryterialną polskiego społeczeństwa. Szereg kryterialnych symboli tożsamościowych ma wymiar narodowy ze specyfiką o charakterze regionalności i lokalności. Jednostka od najmłodszych lat podlega procesom kulturalizacji – na lekcjach historii, literatury lub uczestnicząc osobiście w kulturze symbolicznej (w wydarzeniach o wadze narodowej, wycieczkach szkolnych, obchodząc święta kościelne, rodzinne, wymieniając poglądy). Symbole tożsamościowe pojawiają się w cyklu kalendarzowym, rocz-

---

¹ W opisie tożsamości osobistej atrybuty kryterialne tworzą swoiste właściwości jednostki – fizyczne (rysy twarzy, sylwetka, sposób poruszania, mówienia, gestykulacji) oraz szczególne wydarzenia i daty w życiorysie. Natomiast atrybuty korelatywne tożsamości osobistej stanowią cechy osobowości, czyli charakterologiczne cechy przymiotnikowe (inteligentny, wesoły, uczciwy, wrażliwy itp.).

nicowych, organizując zachowania (społeczne) ludzi oraz wyzwalając procesy poznawcze i afektywne (tamże, ss. 99–101). Z kulturą narodu najczęściej powiązana jest kultura regionalna, stanowiąc odwzorowanie wartości uniwersalnych szerszego kręgu cywilizacyjnego (Grzybowski 2007, s. 92). Można zatem założyć, że w lokalnych środowiskach regionalnych w procesie kulturalizacji jednostka w sposób analogiczny nabywa symboli przynależności regionalnej. Jeśli chodzi o atrybuty korelatywne tożsamości w wymiarze regionalnym, to w polskim społeczeństwie raczej możemy mówić o podobieństwie w zakresie codziennych wartości i stylów życia ze specyfiką obyczajów i tradycji o wymiarze lokalnym. Na co dzień wartości nie są przedmiotem refleksji lub konfrontacji. Uświadomione zostają w sytuacji zmiany miejsca życia i pojawienia się ewentualnie dystansu kulturowego (Boski, 2010, s. 550).

Anna I. Brzezińska, w analizie rozwoju jednostki, zwraca uwagę na dwa konteksty – społeczno-kulturowy i czasowy. Kontekst społeczno-kulturowy tworzy „wielopoziomowa, niezwykle złożona sieć różnego typu związków społecznych od bezpośrednich interakcji w diadach, triadach i poliadach w rodzinie, poprzez grupy rówieśnicze, koleżeńskie, sąsiedzkie i zespoły pracowników, instytucje i organizacje po wspólnoty, społeczności lokalne, społeczeństwa, państwa, cywilizacje” (2006, ss. 48–49). Z kolei kontekst czasowy dotyczy trzech jego wymiarów – przeszłości, terażniejszości i przyszłości człowieka, z których jednostka czerpie siły: „z poczucia zakorzenienia w historii swojej i swego otoczenia, z poczucia pełnego wykorzystywania ofert, jakie daje aktualna rzeczywistość oraz z odważnego podejmowania wyzwań i budowania wizji przyszłości swojej i otoczenia” (tamże, s. 50). Warunkiem prawidłowego funkcjonowania człowieka – jak podkreśla autorka – jest integracja trzech perspektyw czasowych – przeszłości, terażniejszości i przyszłości (tamże, ss. 48–50). Natomiast zaprzeczeniem pomyślnego rozwoju jest ograniczanie się do przechowywania w pamięci przeszłych wydarzeń (pozytywnych i negatywnych), bycie „uwięzionym” w przeszłości, koncentracja na pielęgnowaniu wspomnień, idealizowanie wspomnień, a – co się z tym wiąże – tworzenie uprzedzeń wobec terażniejszości i nieufne spoglądanie na przyszłość (tamże). Przechowywane w pamięci zbiorowej, z całą gamą emocji, wydarzenia i pamięć o nich w dużym stopniu kształtują tożsamość współczesnego pokolenia, wpływając na poszukiwanie i wybór treści niezbędnych do odczytywania, interpretacji oraz rozumienia świata (Nikitorowicz, 2018, ss. 109–110). Podstawę do formowania się tożsamości jednostki stanowi zatem połączenie śladów przeszłości (historii rodziny, lokalnej społeczności, regionu geograficznego i etnograficznego, narodu, państwa,

kręgu cywilizacyjnego) z szansą i okazją, jakie daje terażniejszość, a także z jednoczesnym otwarciem się na wyzwania przyszłości (Brzezińska, 2006, s.48). „Pamięć o przeszłości przez poczucie zakorzenienia daje nam poczucie ciągłości, pewności i bezpieczeństwa, zaspokaja naszą potrzebę afiliacji, potrzebę bycia „skądś”, ale jednocześnie może ograniczyć odwagę poszukiwania nowego i innego...” (tamże, s. 48). Dopiero wspólna analiza kontekstu czasowego i społeczno-kulturowego ukazuje, w jakim zakresie tożsamość jednostki powiązana jest z najbliższym otoczeniem i światem.

Jerzy Nikitorowicz w swoich pracach wielokrotnie podkreśla, że określenie, kim jestem, kim się staję, obecnie nie jest jednoznaczne i oczywiste. Epizodyczna natura świata powoduje zmienność, dynamikę i wielowymiarowość tożsamości. Z jednej strony człowiek ma świadomość dziedzictwa kulturowego swojej grupy, trwanie, pozostawanie tym samym, identyczność, z drugiej – podąża za ofertami świata, które pozwalają na funkcjonowanie w szerokiej rzeczywistości społecznej i bycie wielotożsamościowym (2018, s. 329). Autor proponuje analizę tożsamości w ujęciu procesualnym, diachronicznym, dialogicznym, narracyjnym, zmiennym w czasie, kształtowanym przez całe życie, zależnym od sytuacyjnych, kulturowych, ekonomicznych i politycznych ram (tamże, s. 344). W swojej koncepcji wielozakresowej i wielowymiarowej tożsamości wyodrębnia trzy zakresy ustawicznie kształtujące się tożsamości – dziedziczony, indywidualnie kształtowany oraz społecznie warunkowany (tamże, s. 347–358). Interpretując tożsamość w perspektywie ewolucjonistycznej, rozumie tożsamość jako proces otwarty – ciągle stawanie się. Stopniowo rozbudowywane Ja w kolejnych stadiach rozwoju przybiera coraz to nowe formy. Jego tworzenie nigdy się nie kończy, gdyż w żadnym okresie Ja nie funkcjonuje jako całkowicie zamknięty system, lecz pozostaje pod wpływem doświadczenia i oceny innych (Schaffer, 2005, s. 336). Zdaniem Nikitorowicza, „proces życiowy stał się pasmem poszukiwania i odkrywania siebie, radzenia sobie z wieloma trudnymi wyborami, w wyniku czego tożsamość ustawicznie się staje, o ile jej bycie jest kwestią starań i pracy” (Nikitorowicz, 2018, s. 330). Niejednokrotnie jest to proces trudny, narażony na porażki (tamże, s. 335). Świadomość siebie, będąca zbiorem różnych identyfikacji, układa się zarówno w powiązane ze sobą, współzależne warstwy, jak również pozostaje ze sobą w konflikcie, sprzeczności (tamże, s. 333).

W myśl przytoczonych wyżej koncepcji świadomość odrębności kulturowej (rodzinnej, religijnej, wyznaniowej, etnicznej) nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji zmiany miejsca zamieszkania, często wymuszonej przez czynniki społeczno-ekonomiczne. W przypadku zmiany regionu zamiesz-

kania, długiego okresu izolacji, braku sytuacji aktywizujących, raz nabyta reprezentacja symboli może ulegać procesom zapominania, w różnych aspektach słabnie jej siła regulacyjna. W efekcie mogą zachodzić procesy interferencji z symbolami tożsamościowymi innego obszaru kulturowego (Boski, 1992, ss. 100–101). W nowym otoczeniu adaptowanie się do nowego środowiska, zetknięcie się z lokalnymi tradycjami, konieczność wzajemnej tolerancji, zmiany struktury zawodowej mieszkańców, tworzenie się nowych więzi rodzinnych i środowiskowych w integrujących się wspólnotach, zmiany mentalności – przyczyniają się stopniowo do zmian w poczuciu tożsamości miejsca pochodzenia (Bukowska-Floreńska, 2010, s. 60). W miarę zasiedzenia w nowym środowisku, a jednocześnie zachowania poczucia macierzystej przynależności regionalnej człowiek może kształtować w sobie tożsamość wielokulturową.

Poczucie tożsamości społeczności lokalnej – wyniki badań

Badania empiryczne² nad tożsamością kulturową młodego pokolenia zostały przeprowadzone w Jastrzębiu-Zdroju, w mieście, w którym pytania: skąd jesteś? skąd pochodzą twoi dziadkowie? są naturalne i ciągle obecne w relacjach społecznych, towarzyskich.

W latach 60. i 70. ubiegłego wieku intensywnie rozwijający w Jastrzębiu-Zdroju przemysł górniczy stworzył miejsca pracy i życia dla prawie stu-tysięcznej społeczności, która przybyła tu z różnych regionów Polski. Ludność napływowa reprezentowała różnorodną, a jednocześnie w różnym stopniu zinternalizowaną kulturę rodzimą, regionalną. Ówczesna polityka władz komunistycznych sprzyjała unifikacji wzorów życia i tworzeniu kultury uniwersalnej, prowadząc do zaniku wszelkiej kulturowej różnorodności (Kania, 1979). Zgodnie z założeniem władz Polski Ludowej Jastrzębie-Zdrój miało stać się olbrzymią socjalistyczną sypialnią dla górników i ich rodzin. Jednocześnie tworząca się społeczność górnicza, również wzmocniana przez władze partyjne, tworzyła własną tożsamość zbiorową. W tym aspekcie możemy mówić o monokulturowości Jastrzębia-Zdroju, czyli jednorodności wynikającej z tworzącego się górniczego charakteru miasta.

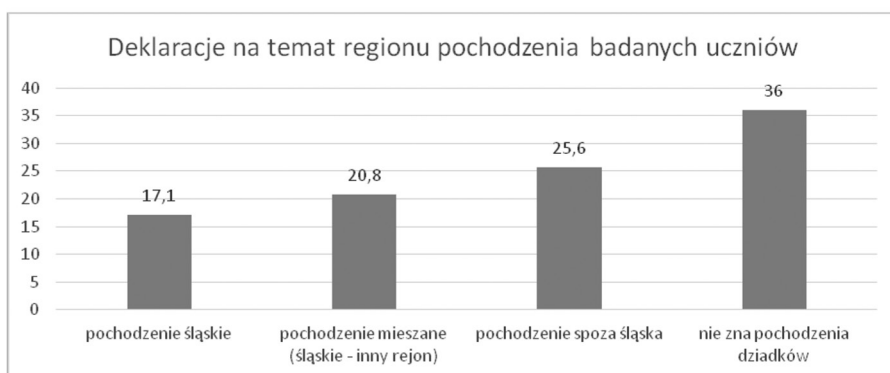
---

² Badania zostały przeprowadzone wśród młodzieży z klas maturalnych w 2018 roku za pomocą metody sondażu diagnostycznego, techniki ankiety. W badaniach uczestniczyło 210 uczniów z trzech liceów ogólnokształcących w Jastrzębiu-Zdroju.

Jastrzębie-Zdrój na przestrzeni kilkadziesiąt lat, podlegając przeobrażeniom ekonomicznym, politycznym, społeczno-kulturowym w wymiarze lokalnym i globalnym, prezentuje dziś inne oblicze i nowe kierunki rozwoju. Obecne pokolenie młodzieży miasta (jako druga generacja pionierów jastrzębskiego górnictwa) reprezentuje swoistą mozaikę tożsamościową. W obliczu zachodzących procesów globalizacji, regionalizacji, warto się zastanowić, z czym młodzież identyfikuje się, czy obok tożsamości narodowej i europejskiej równolegle kształtuje się tożsamość lokalna i regionalna.

Wykres 1. Pochodzenie etniczno-regionalne badanych uczniów

Źródło: badania własne.

Istotną zmienną podjętych badań jest region pochodzenia przodków respondentów (wykres 1). Zdaniem E. H. Eriksona warunkiem zrozumienia siebie jest poznanie: historii życia własnej rodziny; historii migracji rodziny; historii znaczących zmian i ich powiązania ze społecznym statusem rodziny; historii ewentualnych prób zasymilowania się z danym społeczeństwem. Według autora szczególnie ważne jest odkrycie tego, co w historii życia rodziny jest „ostatnim” znaczącym krokiem, dającym silne poczucie tożsamości kulturowej poszczególnym jej członkom oraz rodzinie jako całości (Erikson, 1997, s. 255).

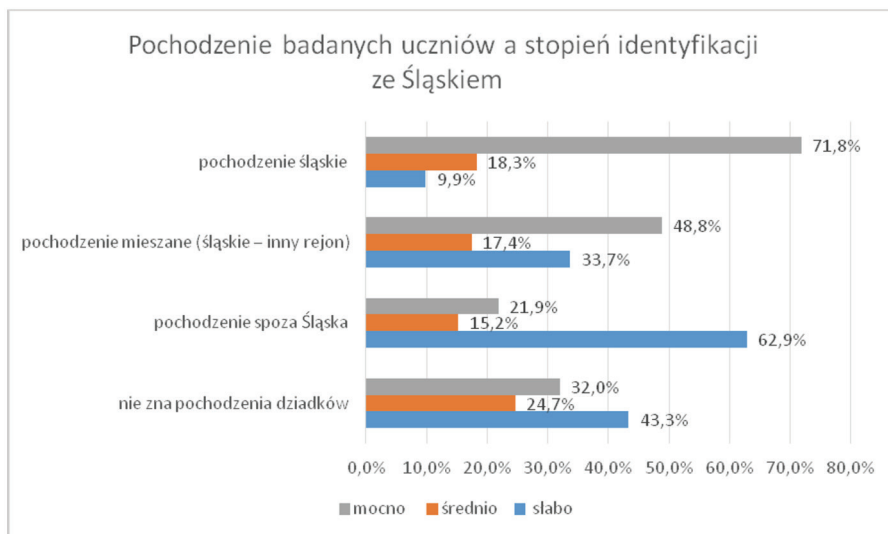
Dane na wykresie nr 1 wskazują, że badani uczniowie reprezentują różne, lecz nie zawsze uświadomione, pochodzenie etniczno-regionalne. Na podstawie deklaracji uczniów dotyczących regionu pochodzenia ich dziadków wyodrębniono cztery grupy badanych. Pierwszą grupę tworzą uczniowie deklarujący pochodzenie śląskie (17%); drugą – uczniowie z rodzin mieszanych (jeden z dziadków jest Ślązakiem, a drugi pochodzi z innego regionu

Polski – 21%); trzecią – uczniowie mający pochodzenie nie-śląskie (26%) oraz czwartą – uczniowie nieznający swojego pochodzenia (36% uczniów nie zna regionu pochodzenia swoich przodków lub nie przywiązuje wagi do tego rodzaju informacji). Wobec tej ostatniej, stosunkowo licznej grupy uczniów „wydziedziczonych kulturowo” – jak można sądzić – zabrakło międzypokoleniowej transmisji kulturowej. Oderwane od własnego środowiska pochodzenia i ojcowizny pokolenie pionierów górnictwa nie wywiązało się z zadań związanych z przekazem macierzystego dziedzictwa kulturowego. Z powodu dezorientacji, zagubienia tożsamościowego, braku kompetencji i popadnięcia w wir dorabiania się, nie miało przekonania, co do potrzeby przekazu tradycji. Zgodnie z partyjnym planem wydziedziczenia kulturowego transmitowana w jastrzębskich rodzinach międzypokoleniowa kultura niewątpliwie, pozbawiona była charakteru regionalnego. Jak można sądzić, przyjęcie kultury uniwersalnej przez ludność napływową stało się wygodną strategią wobec niewątpliwie pojawiających się kryzysów tożsamościowych. Jak wiadomo, „poczucie wyostrego poszukiwania poczucia tożsamości, rodzi zwłaszcza sytuacja, w której jednostka staje wobec różnorodności” (Kłoskowska, 1990, s. 176).

W myśl prezentowanych teorii kultura regionalna stanowi normatywny i porównawczy układ odniesienia oraz identyfikacji dla wykraczających poza lokalną społeczność innych grup zamieszkujących region lub pojawiających się w nim na pewien czas (Grzybowski, 2007, s. 92). Jednocześnie fakt przynależności człowieka do określonych grup społecznych, etnicznych poprzez wytworzenie więzi emocjonalnej, społecznej, wewnętrznej solidarności powoduje pojawienie się swoistego stosunku do danej zbiorowości. Zjawisko to właśnie nosi nazwę identyfikacji, czyli utożsamiania się z daną grupą, regionem, narodem.

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że istnieje związek między pochodzeniem respondentów a stopniem identyfikacji ze Śląskiem (wykres 2). Różnice są istotne statystycznie ($\chi^2=64,708$, $df=6$, dla $p=0,00<0,05$; V Cramera = 0,28). Silną identyfikację z regionem – co rozumiały – deklarują w głównej mierze uczniowie śląskiego pochodzenia (72%). W przypadku uczniów z tzw. rodzin mieszanych wyniki rozłożyły się w sposób skrajny: 49% – zadeklarowało silną identyfikację z regionem, a 51% – średnią i słabą. W grupie młodzieży, która nie ma śląskich korzeni, 21% badanych silnie identyfikuje się ze Śląskiem, a 78% – w stopniu średnim i słabym. Z kolei głosy uczniów, którzy „nie znają” swoich korzeni, podzieliły się następująco: 32% – silna identyfikacja, 25% – średnia i 43% – słaba.

Wykres 2. Pochodzenie etniczno-regionalne badanych uczniów a identyfikacje tożsamościowe w wymiarze regionalnym

Źródło: badania własne.

40% badanych uczniów w słabym stopniu identyfikuje się z regionem Śląska. Do tego grona należy zarówno grupa, którzy odrzuciła wszelkie przejawy regionalizmu – „nieznająca” regionu pochodzenia swoich przodków, tzw. wydziedziczona (43%), jak również grupa mające swoje korzenie poza Śląskiem (63%), a także potomkowie rodzin mieszanych (34%) i śląskich (10%). Jak można przypuszczać – w rodzinach badanych uczniów międzypokoleniowa transmisja kultury symbolicznej ma charakter uniwersalny, ogólnonarodowy. Młode pokolenie, nie znając tradycji regionalnych swoich przodków, nie chce się otwierać na dziedzictwo regionu zamieszkania. Niewątpliwie zaburzona została tutaj integracja na linii: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość (Brzezińska, 2006, ss. 48–50). Podstawę do formowania się tożsamości jednostki stanowi bowiem połączenie śladów przeszłości z teraźniejszością i otwarciem się przyszłość. Badana młodzież w swoich planach dotyczących przyszłości również deklarowała chęć wyjazdu z miasta.

Brak identyfikacji z regionem zamieszkania może również wskazywać na jednowymiarową tożsamość silnie związaną z macierzystym regionem pochodzenia swoich dziadków (dotyczy to grupy uczniów deklarujących pochodzenie inne niż śląskie). Z pewnością dokonujący się w ich rodzinach

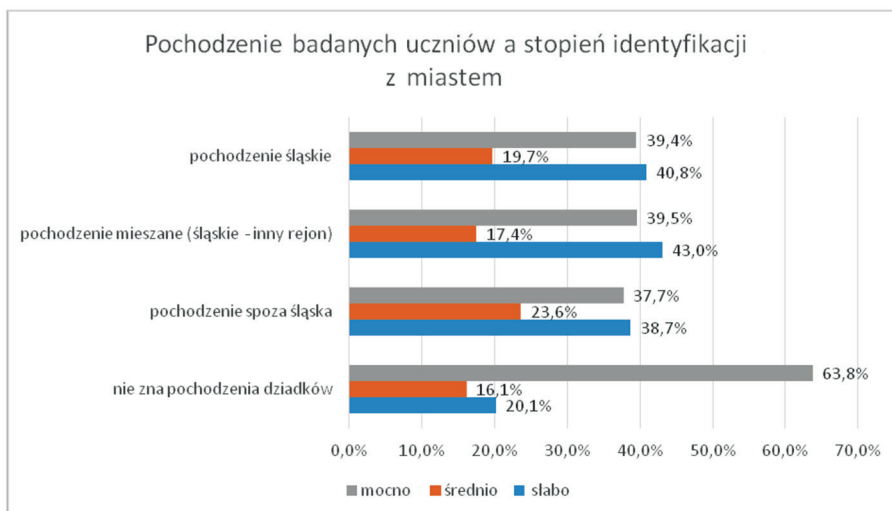
międzypokoleniowy przekaz kulturowy zamknął ich identyfikacje w ramach tożsamości dziedziczonej. Zjawisko to uwarunkowane jest postrzeganiem dziedzictwa symbolicznego regionu pochodzenia dziadków jako najbardziej wartościowego. W myśl przytoczonych koncepcji, nie tyle znajomość kryterialnych atrybutów tożsamości, co silny stosunek emocjonalny ogranicza jakąkolwiek możliwość zmiany lub modyfikacji w obrębie regionalnego wymiaru identyfikacji. Może również budzić uprzedzenia. Badana młodzież nie tylko nie identyfikowała się ze Śląskiem, ale również manifestowała postawy ksenofobiczne.

Z kolei silna afiliacja z regionem Śląska wskazuje na to, że międzypokoleniowe doświadczenia (migracje dziadków, próby zakorzenienia rodziców, edukacja, praca, założenie rodziny) odegrały istotną rolę w tworzeniu historii rodzinnych. Doświadczenia rodzinnego oraz jednostkowego zakorzenienia w środowisku społecznym sprawiają, że młody człowiek w sposób subiektywny przetwarza zastany „materiał” kulturowy i nadaje mu swoje indywidualne znaczenie. Wiedza o tych faktach niewątpliwie umożliwia kreowanie zintegrowanej tożsamości wielokulturowej. W myśl koncepcji Nikitorowicza – interpretującej tożsamość jako efekt całonocnych i międzypokoleniowych doświadczeń – w rodzinnym przekazie międzypokoleniowym badanych uczniów wzmocnione zostało dziedzictwo przodków, mające pozytywne znaczenie dla rozwoju tożsamości. Jednocześnie w wyniku interakcji i ich nowych doświadczeń wzrosła świadomość biograficznego wymiaru własnej tożsamości (Nikitorowicz, 2018, ss. 136–137).

Dalsze wybory tożsamościowe – w odczuciu badanej młodzieży – znajdują odzwierciedlenie na poniższym wykresie (wykres 3).

Dane wskazują, że kategoria tożsamości miejsca odgrywa kluczową rolę w identyfikacjach młodego pokolenia Jastrzębia-Zdroju. Dla części młodzieży to miasto pełni rolę „małej ojczyzny”. Pokolenie dziadków badanych uczniów to budowniczy miasta. Niewątpliwie doceniając swe osiągnięcia, pokolenie to z czasem zaczęło utożsamiać się z miejscem, które samo tworzyło i w którym wzrastały ich dzieci. Budowa miasta, praca w górnictwie tworzyły więzi, budziły świadomość wspólnych losów, symboli, wydarzeń, wspólnej przeszłości, kształtując poczucie przynależności i wspólnoty tożsamościowej. Miasto – rozumiane jako „mała ojczyzna” o małym zasięgu (Ossowski, 1984, s. 27) – daje podstawę poczucia bezpieczeństwa społecznego, budowanego na poczuciu przynależności do kogoś i do czegoś, zaspokaja potrzebę zakorzenienia.

Wykres 3. Pochodzenie etniczno-regionalne badanych uczniów a identyfikacje tożsamościowe w wymiarze lokalnym

Źródło: badania własne.

Wyniki wskazują, że uczniowie – którzy nie znają pochodzenia swoich dziadków i nie czują się Ślązakami – w dużym stopniu identyfikują się z Jastrzębiem (64%). Różnice są istotne statystycznie ($\chi^2=26,762$, $df = 6$, dla $p = 0,00 < 0,05$; V Cramera = 0,18). Młodzież deklarująca korzenie śląskie w 41% – słabo i 21% – średnio utożsamia się z miastem. Ich odpowiedzi – jak można sądzić – uwarunkowane są lokalizacją miejsca zamieszkania. Centrum Jastrzębia-Zdroju tworzą osiedla (blokowiska), zamieszkiwane głównie przez ludność napływową. Natomiast rodzima społeczność śląska „ziemi jastrzębskiej” zamieszkuje dzielnice peryferyjne miasta, są to sołectwa – Moszczenica, Ruptawa, Bzie, Szeroka, Borynia, Skrzeczkowice. Dla mieszkańców tych dzielnic „małą ojczyzną” jest właśnie ich własna miejscowość.

Niemniej jednak należy zauważyć, że – bez względu na korzenie przodków – 50% badanej młodzieży nie chce identyfikować się z miastem. Jastrzębie-Zdrój – ze względu na swój przemysłowy charakter – nie jest atrakcyjnym miejscem dla młodych ludzi. Badani swoją wizję pomyślnego funkcjonowania w przyszłości kojarzą z dużymi miastami w Polsce i Europie, w których – ich zdaniem – mają szansę zrealizować swoje aspiracje i marzenia oraz osiągnąć wysoki poziom życia. Młodzi, nie wiążąc z miastem swojej

przyszłości, manifestują negację wobec lokalności, zakorzenienia, tradycji. Takie deklaracje młodzieży wskazują na ukształtowany w epoce ponowoczesności typ tożsamości globalnej³ z różnymi jej modyfikacjami (Melosik, Szkudlarek, 1998, ss. 59–66).

Konkluzje

W badanym środowisku poczucie tożsamości młodzieży uwarunkowane jest procesami społeczno-kulturowymi, gospodarczymi, historycznymi i politycznymi dokonującymi się na przestrzeni pięćdziesięciu lat istnienia miasta. Bezpośrednim czynnikiem determinującym wybory tożsamościowe uczniów jest międzypokoleniowa transmisja kulturowa związana z utrzymaniem lub zanikiem związków z kulturą macierzystą regionu pochodzenia przodków (dziadków badanych uczniów). Pośrednim – kontekst historyczno-polityczny, gdyż w okresie państwowego socjalizmu, w ramach strategii industrializacji i urbanizacji Polski, podjęto działania, które miały na celu uniwersalny rozwój gospodarczy i społeczno-kulturowy kraju, z pominięciem kategorii regionalizmu. Socjalistyczny uniwersalizm wraz z dominującymi ideologiami odegrał zasadniczą rolę w procesach tożsamościowych mieszkańców Jastrzębia-Zdroju. Wzmocnił tożsamość narodową, przy jednoczesnym stłumieniu poczucia tożsamości etniczno-regionalnej. Ze względu na górniczy charakter miasta tożsamość lokalna mieszkańców miasta sprowadziła się do homogeniczności społecznej i zawodowej oraz wyodrębnienia się poczucia przynależności do społeczności górniczej. Następstwem tych procesów stała się dwustopniowa tożsamość kulturowa młodego pokolenia miasta, zawierająca się w ramach tożsamości narodowej oraz lokalnej. Zasiadłość terytorialna badanych uczniów, wzmocniana przez rozwijające się więzi rodzinne i środowiskowe, niewątpliwie przyczyniła się do ukształtowania tożsamości o charakterze funkcjonalnym. Ten typ tożsamości w swojej istocie nie ma wymiaru pejoratywnego, jednakże nie pozwala w pełni określić siebie. Nikitorowicz zauważa, że, „jednostka, usytuowana w obrębie różnorodnych czynników, ma możliwość z każdego czerpać pewne elementy swojego samookreślenia się i łączyć je z psychicznymi czynnikami, co w efekcie

---

³ Autor wymienia ukształtowane w wyniku konfrontacji procesów i zjawisk globalnych z lokalnymi następujące typy tożsamości – „tożsamość globalna przeźroczysta”, „tożsamość globalna każda”, „tożsamość upozorowana”, tożsamość typu „supermarket”, tożsamość „konstruowana w poprzek” i tożsamość typu „brzytwa”.

kształtuje tożsamość” (Nikitorowicz, 2005, s. 61). Istotną rolę w tym procesie odgrywa dziedzictwo kulturowe, a dokładnie sposób jego przyswajania. Nie tyle bowiem świadomość symboli tożsamościowych, co własna wola ich dziedziczenia (Ossowski, 1966, s. 81) wyzwala procesy poznawcze, afektywne oraz zachowania niezbędne do kreowania tożsamości emocjonalnej (przeżywanej). W gronie badanych są uczniowie o takim właśnie typie tożsamości – deklarujący silne identyfikacje w wymiarze lokalnym i regionalnym. Godząc dziedzictwo kulturowe przodków z aktualnym doświadczaniem tożsamości miejsca, są w stanie kreować wielowymiarową, otwartą na przyszłość tożsamość. W badanej grupie są także uczniowie przejawiający negację regionalizmu i lokalności. Ich deklaracje wskazują na antagonizmy oraz wyraźne kulturowe „zamknięcie się”.

Przytoczone egzemplifikacje poczucia tożsamości w miejskim środowisku lokalnym wskazują na silną potrzebę wzmacniania kompetencji międzykulturowych nie tylko uczniów, ale przede wszystkim środowisk wychowawczych. Idea otwarcia się na kulturową odmienność i uznania tożsamości podwójnej (Nikitorowicz, 2002, s. 265) nie jest powszechnie znana i przyjęta w badanym społeczeństwie. Dokonywaniu wyboru niewątpliwie towarzyszą dylematy i wewnętrzne sprzeczności (Nikitorowicz, 2018, s. 329), w związku z tym wiele osób nie jest przekonanych do słuszności i prawomocności takiej identyfikacji.

Bibliografia

- Boski, P. 2010. *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*. Warszawa: PWN.
- Boski, P. 1992. O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie. W: Boski, P., Jarymowicz, M. i Malewska-Peyre H. *Tożsamość a odmienność kulturowa*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN, ss. 67–211.
- Brzezińska, A. I. 2006. Dzieciństwo i dorastania; korzenie tożsamości osobistej i społecznej. W: Brzezińska A. W., A. Hulewska, A. i Słomska, J. red. *Edukacja regionalna*. Warszawa: PWN, ss. 47–77.
- Bukowska-Floreńska, I. 2010. Tożsamość społeczno-kulturowa w refleksji etnologa i antropologa kulturowego. W: Dyczewski, L., Szulich-Kałuża, J. i Szwed, R. red. *Stażność i zmienność tożsamości*. Lublin: Wydawnictwo KUL, ss. 58–63.

- Erikson, E. H. 1997. *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Grzybowski, P. P. 2007. *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Jarymowicz, M. 2000. Psychologia tożsamości. W: Strelau, J. red. *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T. 3. Gdańsk: GWP, ss. 106–125.
- Kania, T. 1979. O miernikach urbanizacji (na przykładzie Jastrzębia). *Problemy Studenckiego Ruchu Naukowego*. 2, ss. 81–84.
- Kłoskowska, A. 1990. Kulturologiczna analiza biograficzna. W: Włodarek J. i Ziółkowski M. red. *Metoda biograficzna w socjologii*. Warszawa – Poznań: PWN, ss. 171–195.
- Kłoskowska, A. 1996. *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: PWN.
- Kłoskowska, A. 1992. Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. *Kultura i Społeczeństwo*. 1, ss.131–141.
- Melosik, Z. i Szkudlarek, T. 1998. *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Muszyńska, J. 2012. Od regionu do lokalności – ku społeczeństwu obywatelskiemu. *Pedagogika Społeczna*. 1, ss. 23–34.
- Nikitorowicz, J. 2002. Edukacja międzykulturowa wobec dylematów kształtowania tożsamości w społeczeństwach wielokulturowych. W: Małewska, E. i Śliwerski, B. red. *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, ss. 261–282.
- Nikitorowicz, J. 2018. *Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Ogrodzka-Mazur, E. 2014. Wprowadzenie. W: Gajdzica, A., Piechaczek-Ogierman, G. i Hruzd-Matuszczyk, A. *Edukacja postrzegana z perspektywy uczniów, rodziców i nauczycieli ze szkół z polskim językiem nauczania w wybranych krajach europejskich*. Cieszyn – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 11–49.
- Ossowski, S. 1984. *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa: PWN.
- Ossowski, S. 1966. *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*. Warszawa: PWN.
- Reber, A. S. 2002. *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Schaffer, H. R. 2005. *Psychologia dziecka*. Warszawa: PWN
- Synak, B. 2000. Społeczno-kulturowe aspekty edukacji regionalnej. W: Marzec-Holka, K. red. *Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania*

- w pracy socjalnej*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, ss. 47–54.
- Szczepański, M. S. 2006. Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena. W: Janeczek, J. i Szczepański, M. S. red. *Dynamika śląskiej tożsamości*. Katowice: UŚ, ss. 19–27.
- Szczepański, M. S. i Śliz, A. 2012: *Dylematy regionalnej tożsamości. Przypadek Górnego Śląska. Tożsamość regionalna – próba opisu*. www.regionalneobserwatoriumkultury.pl/kon2.html?file=tl_files/fotki%20kk/... (30.01.2017)
- Weil, S. 2004. *Dzieła*. Poznań: Wydawnictwo BRAMA – Książnica Włoczęgów i Uczonych.

Determinants of local identity in the urban environment

Abstract: The economic, sociocultural and political transformations both in their local and global dimension cause the complexity of the determinants of the process in which the feeling of contemporary human identity is shaped. The article comprises the description of cultural identity profiles of the surveyed learners and an attempt at interpreting their identity choices in the context of existing socio-cultural systems in the local urban environment.

Keywords: regional identity, local identity, cultural heritage, cross-generational transmission, „little Homeland”

Translated by Agata Cienciała